

П. Кутусєв

**ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ
МОДЕРНІЗАЦІЇ:
ТЕОРЕТИЗУВАННЯ Ш.ЕЙЗЕНШТАДТА В 1960-1970-Х
РОКАХ**

Ім'я визначного соціолога Ш.Ейзенштадта нерозривно пов'язане з дослідницькою програмою модернізації: Ейзенштадт був серед піонерів цього теоретичного руху, що постав у повоєнні часи; він також обіймав неформальну позицію одного з найвпливовіших речників соціологічного аналізу суспільства у категоріях „традиція versus модерн”. У 1960-х рр. цей вчений одним із перших почав переформулювати й модифікувати оптимістичні засади першої

²⁴ Мистецтво влади. – К., 2005. – С.5.

²⁵ Кореспондент. – 2007. – №5. – С.4.30

фази дослідницької програми модернізації, запропонувавши паралельно з С.Гантінгтоном та Б.Муром її песимістичнішу версію, яка втілилася у другій фазі цієї школи. Сьогодні Ейзенштадт є, вочевидь, єдиним вченим із-поміж отців-засновників дослідницької програми модернізації, який спромігся піддати свої погляди не лише ревізії, але й реконструкції, заклавши підвалини нової школи – школи численних модернів.

Але попри глобальний масштаб свого інтелектуального впливу, потенціал Ейзенштадтового теоретизування навіть періоду 1960-1970-х рр. залишається неактуалізованим українською суспільствознавчою спільнотою. Використання ідей Ейзенштадта незрідка зводиться до ритуального цитування його визначення модернізації з перших кількох сторінок книжки „Модернізація: протест і зміна”, натомість увесь комплекс осягнень цього автора залишається без уваги. Відтак, завданням цього есе є ідентифікація тих елементів думки Ейзенштадта, які продовжують бути релевантними сьогоденному теоретизуванню про постання модерну та його варіації.

У контексті постпозитивістської методології науки твердження про те, що розвиток наукових теорій підкоряється не лише логіці зростання знання, але і соціо-логіці динаміки академічної спільноти з притаманними їй правилами трансляції концепцій, методології та методів дослідження, стало загальним місцем у дискурсі вчених. Отже, логічно буде реконструювати персональну та інтелектуальну історію Ейзенштадта, зважаючи на їхній вплив на його теоретизування. (Я вже застосував подібний підхід для визначення взаємовпливу ідеології та академічного дискурсу в дослідницькій програмі А.Г.Франка¹).

За свідченням видатного американського соціолога Е.Шилза, Ейзенштадт, який народився у 1923 р. у Польщі, в 1930-ті рр. переїхав зі своєю мамою до Єрусалиму, де він і отримав освіту (керівником Ейзенштадтового докторату був М.Бубер). У 1947-1948 рр. Ейзенштадт відвідував курс із сучасної соціологічної теорії, який Шилз викладав у Лондонській школі економіки, вже тоді вражаючи свого ментора глибинним знанням Веберових текстів та інших першоджерел, які він читав англійською, німецькою, французькою та польською мовами. Ейзенштадт також був одним з перших читачів

¹ Кутуєв П.В. Соціологія та ідеологія в соціологічному дискурсі: випадок Андре Гундера Франка // Наукові записки. Збірник. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2003. – Вип. 24.

есею „Цінності, мотиви та структура дії”, підготовленого Е.Шилзом та Т.Парсонсом². Спостереження Шилза уможливають окреслення інтелектуальних джерел, з яких молодий ізраїльський науковець черпав творчі імпульси, а саме – ідеї Вебера й теорія дії та соціальних систем (тобто Парсонс та сам Шилз). Такі процеси, як створення Держави Ізраїль та прибуття емігрантів до Палестини з різних регіонів світу, де проживала єврейська діаспора, гостро поставили перед вченими завдання з розробки інтелектуального підґрунтя для формування раціональних бюрократичних інституцій нової держави, розбудови нації (яке пішло шляхом винайдення традицій) та інтеграції гетерогенних груп прибульців до суспільства. У поєднанні з окресленою мною теоретичною орієнтацією Ейзенштадта ця практична проблематика зумовила його академічні інтереси, а саме, проблеми влади, довіри та значення (такою є назва збірки статей Ейзенштадта³) у контексті визначення контурів модерного суспільства та шляхів його досягнення. Розглядаючи соціологічну теорію крізь призму проблем, дотичних до ізраїльського суспільства, Ейзенштадт водночас ніколи не зводив теоретизування виключно до формулювання концепцій середнього рівня. Його дослідженням, натомість, завжди була властива як порівняльно-історична перспектива, так і високий ступінь абстрактності й генералізації. Інакше кажучи, поєднуючи впливи Вебера і Парсонса, ізраїльський соціолог витворював теоретично навантажену історичну соціологію. Специфічний дослідницький стиль Ейзенштадта простежується в його монументальному трактаті „Політичні системи імперій”⁴, який отримав міжнародне визнання та заклав підвалини Ейзенштадтової репутації як соціолога-теоретика з гострим відчуттям історії, фантастичною ерудицією та здатністю до міждисциплінарного пошуку. Шилз навіть вважав за можливе порівняти масштаб Ейзенштадта як науковця з Парсонсовою значущістю, зокрема з огляду на неперевершену продуктивність цих вчених (збірка статей на честь 60-річчя Ейзенштадта, надрукована у 1985р., споряджена бібліографією наукових праць ізраїльського вченого, що побачили світ у 1948-1983 рр.; цей список сягав тоді 318 публікацій⁵). Водночас

² Comparative Social Dynamics: Essays in Honor of S.N.Eisenstadt / Ed. by E.Cohen, M.Lissak, U.Almagor. – Boulder; L., 1985. – P. 2-3.

³ Eisenstadt S.N. Power, Trust and Meaning. – Chicago: University of Chicago Press, 1995.

⁴ Eisenstadt S.N. The Political Systems of Empires. – N.Y., 1963.

⁵ Comparative Social Dynamics: Essays in Honor of S.N.Eisenstadt / Ed. by E.Cohen,

Шилз слушно зауважував, що конструкції ізраїльського соціолога не є чисто дедуктивними, позаяк вони використовують результати емпіричних досліджень, причому досліджень, здійснюваних не лише у дисциплінарних рамках соціології.

Слід також відзначити, що спромога Ейзенштадта інкорпорувати, реінтерпретувати та мати своїм опертям ідеї інших мислителів, не є свідченням несаможитності та „консервативності” його дискурсу, тобто рис, потенціально вислідом яких може бути інтелектуальна трансформація у напрямі до Лакатосової дегенеративної дослідницької програми. Справді, впродовж 1970-х рр. Ейзенштадт виявив інтелектуальну відданість ядру дослідницької програми модернізації, але це свідчило не стільки про його консерватизм, скільки про несхильність до кон’юнктурних коливань, зумовлених переважно змінами ідеологічного клімату, а не зростанням наукового знання. За промовистий приклад небезпечних наслідків такої кон’юнктурності править інвектива на адресу Ейзенштадта одного з учасників конференції про доробок найвпливовіших фігур історичної соціології, яка відбулася 1979 р. у Кембриджі, Массачусет. Цей вердикт оцінював Ейзенштадтові ідеї таким робом: „Коли ми читаємо роботи Ейзенштадта сьогодні (нагадаю, що мова йде про кінець 1970-х рр. – П.К.), ми не можемо позбутися важкого відчуття, що вони вже застарілі. ...Виглядає так, що його жаргон – словник та граматика структурного функціоналізму – вже не спрацьовує. ...В Ейзенштадтовому потрактуванні революції немає кровопролиття; класового конфлікту – немає страждань; великих ідей – немає мислителів. Історія для Ейзенштадта розміщена на рівні абстракцій; події, люди, мотивації розглядаються з великої відстані, крізь концептуальні вікна „диференційованих інституцій”, „кристалізованих ролей” або „культурних орієнтацій”. Сучасний читач, не знайомий з його мовою та несвідомий проблем, до яких він звертається, не може не відчути дискомфорту, читаючи праці Ейзенштадта”⁶.

Прикметно, що у 1970-ті рр. доміантними у західній соціологічній спільноті були дослідницькі програмами, ідеологічно зорієнтовані на ліву традицію (як-от залежність та розвиток недорозвитку й світ-системний аналіз⁷). Але вже в 1978 р. вийшла друком програмова

M.Lissak, U.Almagor. – Boulder; L., 1985. – P. 387-407.

⁶ Hamilton G. Configurations in History: The Historical Sociology of S.N. Eisenstadt // Vision and Method in Historical Sociology. – Cambridge, 1984. – P. 184.

⁷ Кутуєв П.В. Концепції розвитку та модернізації: еволюція дослідницьких програм

стаття Дж.Александера „Формальний та змістовний волюнтаризм у доробку Т.Парсонса: Теоретична та ідеологічна реінтерпретація⁸, яка провістила новий теоретичний рух, метою якого була ревіталізація та реконструкція Парсонсової спадщини⁹. Факт відродження Парсонсового дискурсу був засвідчений широким колом впливових теоретиків; так, Ю.Габермасу належить парадигматичне висловлення про те, що жодна соціальна теорія не може сприйматися всерйоз, якщо вона не з'ясувала свого відношення до Парсонса.

Парадоксально, але тяглість Ейзенштадтового мислення сприяла тому, що після періоду популярності ліворадикального ухилу в 1970-х рр. дискурс ізраїльського науковця, починаючи із середини 1980-х рр., стає все більш суголосним із ідеологічними та ідейними імперативами соціологічного теоретизування кінця ХХ ст., яке наголошує на центральності класиків, багатовимірності та неунікненості синтезу. Водночас така тяглість мислення не перетворює Ейзенштадта на ортодоксального парсоніанця, так само як марксистська орієнтація, приміром, М.Буравого та І.Валерстайна не робить їхні засновки ані ортодоксально марксистськими, ані навіть подібними між собою. Також необхідно враховувати той факт, що ступінь впливу на ізраїльського вченого кожного з двох основних, на його погляд, класиків – Вебера та Парсонса – з часом змінювався, і, починаючи зі середини 1960-х рр., пріоритетним стає Вебер.

Формулюючи засади власної порівняльно-історичної соціології модернізації, Ейзенштадт задавався таким питанням: „Чи можливо систематично пояснити розмаїття структурних форм, які супроводжують процес модернізації, чи дослідники мають прийняти формулу деяких істориків про цілковиту унікальність та несумісність будь-якої ситуації?”¹⁰. Для самого ізраїльського вченого відповідь була на користь систематичного дослідження історичних варіацій, позаяк суспільства мають реальні системні якості. Полемізуючи з іншим веберіанцем – Р.Бендіксом – Ейзенштадт ставить на карб своєму опоненту концептуалізацію соціальних змін як таких, що не мають „жодних універсальних системних, символічних

соціологічного дискурсу. – К., 2005. – Р. 188-314.

⁸ Alexander J.C. Formal and Substantive Voluntarism in the Work of Talcott Parsons: A Theoretical and Ideological Reinterpretation // American Sociological Review. – 1978. – V. 43, № 2.

⁹ Кутуєв П.В. Класична соціологія і сучасна соціальна теорія // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1/2.

¹⁰ Eisenstadt S.N. Tradition, Change, and Modernity. – N.Y., 1973. – P. 31.

або структурних характеристик: вони, власне, є специфічними, історичними процесами, що трапляються лише один раз”¹¹. За такого підходу, соціум не може досягатися інакше, як конгломерат груп та одиниць, що постійно конкурують поміж собою, натомість, за переконанням ізраїльського вченого, соціальні зміни є функцією системних якостей історичних конфігурацій. Ейзенштадт також виступає як проти еволюціонізму (зокрема Парсонсової спроби відродити Спенсерів еволюціонізм в „Еволюційних універсалиях”), так і історицизму. Для нього формою розриву тяглості соціального розвитку є революції, відтак, конфігурації модерного суспільства не можуть бути еволюційним продовженням зразків, притаманних традиційним соціумам.

Визнаючи, у Парсонсовому дусі, що політична система є базовою частиною організації будь-якого соціуму, Ейзенштадт водночас наголошує на тому, що ступінь інституціоналізації політичної діяльності у різних суспільствах радикально відрізняється: політичні функції можуть виконуватися не лише спеціалізованими органами – як-от законодавчими, судовими, партійними або бюрократичними – але й, приміром, такою організацією, заснованою на принципі припису, як родина.

Ейзенштадт протиставляє типи соціальних змін, властивих традиційному суспільству – окремішні (*segregated*); суміщені (*coalescent*); виняткові (*exceptional*) – революційним змінам. Революції є ознакою модерну, своєю чергою, модерн є продуктом революцій. Революції трансформують фундаментальні засади соціального та культурного порядку, реструктуруючи взаємодію центру та периферії, а відтак, породжуючи новий тип соціетальної трансформації та нову цивілізацію: цивілізацію модерну¹². Отже, модернізація є революційним процесом підриву та зміни існуючих інституцій. Цей процес пов’язаний із певними структурними характеристиками: структурною диференціацією, соціальною мобілізацією, а також масштабною, уніфікованою та централізованою інституційною системою координат. Водночас структурні характеристики є лише необхідними, але вони не є достатніми умовами успішної модернізації. Іншими підставовими факторами

¹¹ Ibid. – P. 104.

¹² Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование общества: Сравнительное изучение цивилизаций. – М., 1999. – С. 228-230. Я коригую цей російськомовний переклад за англomовним оригіналом: Eisenstadt S.N. Revolution and the Transformation of Societies : A Comparative Study of Civilizations. – N.Y., 1978.

перемоги модернізації, за Ейзенштадтом, є встановлення гнучких і воднораз ефективних символічних та організаційних центрів, здатних регулювати зміни¹³. Відтак, модернізацію можна визначити як рух у напрямі до високодиференційованого та спеціалізованого суспільства, у якому відбулося відокремлення різних ролей індивіда (як-от відокремлення родинних та професійних ролей), економічна сфера якого базується на індустріальному виробництві (останнє характеризується широким використанням Ньютонової науки), натомість політичній сфері притаманні зростання територіального розмаху та інтенсифікація влади центральних, легальних, адміністративних та політичних агенцій суспільства. Важливим аспектом модернізації політичної сфери є поширення потенціальної влади на ширші групи – і врешті-решт, на всіх дорослих громадян – які інкорпуються до консенсусного морального порядку. Модерні суспільства також у тому чи тому сенсі є демократичними, або принаймні популістськими, що змушує правителів звертатися до тих, ким правлять, за підтримкою (підтримка вже не заснована на приписі), вдаючись до таких механізмів, як вибори, плебісцити або їхні сурогати (паралельно поширюються такі ідеї, як рівність, свобода та участь). І наостанок, у сфері культури модерному суспільству притаманні постійно зростаюча диференціація основних культурних та ціннісних систем (релігії, філософії, науки), поширення освіченості та світської освіти. Паралельно розвиваються засоби масової комунікації та постає новий світогляд із наголосом на прогресі, на щасті, на спонтанному висловленні відчуттів, на індивідуальності як моральній цінності, на гідності індивіда та на ефективності, а також на теперішньому, як на значущому темпоральному вимірі людського існування¹⁴.

На протигагу своїм численним сучасникам, які, витворивши першу, оптимістичну, фазу дослідницької програми модернізації, зупинились у своєму інтелектуальному розвитку, Ейзенштадту завжди було притаманне реалістичне сприйняття процесу формування модерну, процесу, який породжує протест та може зазнавати зламів. Успішність або неуспішність модернізації визначається взаємодією між панівною системою цінностей та політичними інституціями; місцем політичної системи у системі стратифікації; ступенем

¹³ Eisenstadt S.N. Transformation of Social, Political and Cultural Orders in Modernization // American Sociological Review. – 1965. – V. 30, № 5. – P. 660.

¹⁴ Eisenstadt S.N. Modernization: Protest and Change. – Englewood Cliffs, 1966. – P. 1-19.

внутрішньої однорідності основних соціальних груп та верств суспільств, які переживають модернізацію. Воднораз Ейзенштадтове мислення 1960-70-х рр. залишалося у полоні євроцентризму: він потверджував, що хронологічно перші модерні режими, які окрім того, характеризувалися тяглістю (з важливим уточненням, що ця тяглість була не абсолютною) та плюралістичністю, поступово розвинулися – починаючи з 16-17 ст. – в Західній Європі, Англії, Нідерландах, країнах Скандинавії, США та англомовних домініонах¹⁵. Ба більше, країни-піонери відзначалися тим, що процес модернізації розпочинався паралельно у центрі (Ейзенштадтове осягнення центру слідувало у руслі Шилзових міркувань¹⁶) та у ширших соціальних верствах. Ейзенштадт убачає в Західній Європі традицію автономного культурного, соціального та політичного порядку, традицію, яка надала найсильнішого ендогенного імпульсу модернізації.

Ізраїльський вчений розцінює протестантизм як один із найважливіших факторів формування модерну в Європі, воднораз розуміючи непряму природу його впливу: „Спочатку Реформація не була „модернізуючим” рухом; її мета – встановлення чистішого „середньовічного” соціополітичного релігійного порядку. Лише тоді, коли цей початковий соціорелігійний порив (із намаганням встановити „тотальне” обмеження політичної та економічної сфер. – П.К.) притлумився, протестантизм став джерелом імпульсів у напрямі модерну”¹⁷. Як вислід, протестантизм вплинув не лише на орієнтації своїх adeptів, він також позначився на центральній політичній сфері: інкорпорація протестантських цінностей та символів створила основу для зростання її автономії, а також для постання нових обов’язків та гнучкіших політичних інституцій. Більшість протестантських груп розвинула відкритість стосовно ширшої соціальної структури, відкритість, закорінену в орієнтації на активізм у світі, і яка існувала автономно від наявних центрів політичної влади (церковних і монархічних) та не зводилася виключно до економічної сфери, поступово висуваючи вимоги ширшої політичної участі й нової політичної системи координат. Водночас Ейзенштадт не інтерпретує роль протестантизму у становленні модерну як *Deus ex machine*, позаяк він зважає на дію таких факторів, як відкритість та гнучкість існуючих культурних та політичних центрів, а також початкову

¹⁵ Ibid. – P. 55.

¹⁶ Shils E. Center and Periphery: Essays in Macrosociology. – Chicago: L., 1975.

¹⁷ Eisenstadt S.N. Transformation of Social, Political and Cultural Orders in Modernization // American Sociological Review. – 1965. – V. 30, № 5. – P. 671.

реакцію ширших соціальних верств на релігійні інновації. У тих випадках, коли відповідь на релігійні інновації була обмежувальною, трансформативний потенціал протестантизму не розкрився. Отже, вплив протестантизму продукував вельми гетерогенні висліди в залежності від існуючого рівня структурної гнучкості. Так, лютеранство в німецьких князівствах мало обмежувальний ефект, позаяк існуюча політична система координат не сприяла розвитку ані національної спільноти, ані автономніших і гнучкіших орієнтацій у ширших соціальних колах. Натомість у Скандинавських країнах така сама релігійна орієнтація, середовище якої було менш автократичним завдяки існуванню традиції репрезентативних станових інституцій, хоч і не заблокувала розвиток абсолютизму, водночас уможливила подальший рух цих держав у напрямі до плюралізму. Кальвінізм також мав суперечливі наслідки: приміром, у Пруссії інтерналізація цієї релігійної доктрини автократичними Гогенцоллернами не сприяло розвитку плюралістичних інституцій, попри позитивний вплив на формування більш активістських колективних цілей.

На початку 1960-х рр. Ейзенштадт одним з перших представників дослідницької програми модернізації усвідомив, що оптимізм її першої фази виявився невиправданим інтелектуально та політично. Попри моє потрактування С.Гантінгтона як парадигматичного представника другої фази, сфокусованої не лише на модернізації/розвитку, але й на занепаді¹⁸, Ейзенштадтів внесок до розвитку концепцій модернізаційного дискурсу уможливив ревізію положень цієї школи, а відтак, зупинив процес перетворення теорії модернізації на дегенеративну дослідницьку програму. (Есе Ейзенштадта „Злами модернізації”, написане у 1962-1963 рр., було надруковане у 1965 р.¹⁹; роботи Гантінгтона з політичного занепаду починають з'являтися з 1965 р.²⁰).

Ейзенштадт цілком слушно зауважив, що різноманітні соціально-демографічні та структурні індекси модернізації, якими так захоплювалися його оптимістично налаштовані колеги – за найпромовистіший та найвпливовіший приклад править трактат

¹⁸ Кутуєв П.В. Концепції розвитку та модернізації: еволюція дослідницьких програм соціологічного дискурсу. – К., 2005. – С. 99-147.

¹⁹ Eisenstadt S.N. Breakdowns of Modernization // Economic Development and Cultural Change. – 1964. – V. 12, № 4.

²⁰ Huntington S. Political Development and Political Decay // World Politics. – 1965. – V. 17, № 3.

Д.Лернера „Прощання з традиційним суспільством”²¹ – означають лише послаблення та занепад традиційного суспільства, не гарантуючи постання життєздатного модерного соціуму. Інакше кажучи, „прощання з традиційним суспільством” породжує ситуацію невизначеності щодо можливих напрямів розвитку. За Ейзенштадтом, відкритість та гнучкість модерного суспільства залежить не від повної ерозії партикуляристських зв’язків, а від їхнього структурного розташування по відношенню до критеріїв універсальності та досягнення, а також від ступеня впливу цих критеріїв на „різноманітні взаємопов’язані сфери та механізми поміж різними групами, верствами та інституційними сферами, на регулювання доступу до них, на ступінь мобільності у суспільстві та на можливість тяглої кристалізації нових одиниць, які виходять поза існуючу ситуацію та баланс сил”²². Звідси логічно слідує, що успішна модернізація залежить не стільки від структурних факторів, скільки від культурної диференціації, яка витворює спільну систему координат для суспільства. Ті суспільства, які виявилися нездатними розвинути інституційну інфраструктуру, спроможну адекватно реагувати на виклики соціально-демографічних та структурних змін, пов’язаних із модернізацією, потерпають від зламів модернізації, тобто переорієнтовуються на менш диференційовані та менш гнучкі інституції (особливо у сфері політики).

Ейзенштадт одним із перших соціологів відкинув жорстку дихотомію „традиція – модерн”, вказуючи на факт модернізації Англії та Японії, яка сталася під егідою традиційних символів та традиційних еліт, запропонувавши також розглядати модерн як феномен, що створює нову „велику традицію”²³. Ревіталізація ізраїльським теоретиком Веберової концепції патрімоніалізму та створення теорії неопатрімоніалізму спорядили дослідників постленінських суспільств придатним аналітичним інструментарієм, що уможлиблює відмову від гармонійно-прогресистського еволюціонізму, який аргіогі визначає будь-які процеси у цих соціумах як модернізацію, та робить демодернізацію немислимою. Ейзенштадт також із самого початку свого дискурсу про модерн усвідомлював, що цей феномен має своїм вислідом не гомогенність, а гетерогенність. Окрім того, як я попередньо зауважував, ізраїльський соціолог у

²¹ Lerner D. *The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East*. – N.Y., 1964.

²² Eisenstadt S.N. *Modernization: Protest and Change*. – Englewood Cliffs, 1966. – P. 153.

²³ Eisenstadt S.N. *Tradition, Change, and Modernity*. – N.Y., 1973. – P. 202-212.

1960-1970-ті рр. залишався узалежненим від євроцентристських поглядів, гегемоністичних тоді серед теоретиків модернізації. За його власними словами, „ніде, окрім Західної Європи та США, ми не натрапляємо на ситуацію, подібну до цих суспільств, де зразок первинної модернізації характеризувався тим, що вторинні еліти – носії модерної постави – були найактивнішими в економічній та культурній сферах. Додам – і це щонайменше рівною мірою важливо – що ширші соціальні групи та верстви певним чином були відкритими цим модернізаційним впливам і тенденціям в економічній та ідеологічній сферах та поступово втягувалися як до ширшої економічної та культурної системи координат, що поставала, так і до орбіти нових центральних політичних інституцій”²⁴. Поступове подолання євроцентризму у мисленні Ейзенштадта починається лише у другій половині 1980-х рр., про що свідчить редагована ним двотомна розвідка „Зразки модерну”²⁵, яка, визнаючи Захід місцем народження модерну, водночас наголошує на вибірковій інкорпорації суспільствами Решти імпульсів західного модерну, інкорпорації, яка спричинилася до кристалізації нових соціальних форм, зумовлених їхнім цивілізаційним спадком.

Ч.Тіллі у своїй рецензії на Ейзенштадтову „Революцію та трансформацію суспільства”²⁶ образно порівняв теоретизування ізраїльського вченого з іграшкою, якою американський дослідник бавився в дитинстві. Це був макет будиночка, усередину якого треба було закинути кам’яну кульку, яка потім незмінною вилітала назовні після своєї подорожі всередині устрою. За гострою оцінкою Тіллі, Ейзенштадтові концепції є складною конструкцією, яка, втім, залишається незмінною, попри всю вишуканість міркувань та аргументів ізраїльського вченого. Поза всяким сумнівом, що експлікація засадничих припущень Ейзенштадтової порівняльно-історичної соціології модернізації засвідчує хибність однозначності Тіллієвого висновку. Незважаючи на надлишкову складність, формальність та абстрактність свого дискурсу, Ейзенштадт є одним з нечисленних сучасних мислителів, які можуть претендувати на статус живих класиків. Він спромігся вирватися з тенет стереотипів

²⁴ Eisenstadt S.N. *Modernization: Protest and Change*. – Englewood Cliffs, 1966. – P. 157.

²⁵ *Patterns of Modernity* / Ed. by S.N. Eisenstadt. – N.Y.: New York University Press, 1987. – V. 1-2.

²⁶ Tilly C. Review of “*Revolution and the Transformation of Societies: A Comparative Study of Civilizations*” by S. N. Eisenstadt // *American Historical Review*. – 1979. – V. 84, № 2. – P. 412.

дослідницької програми модернізації та сконструювати нову теорію, яка потенційно може конституювати третю, багатовимірну, фазу модернізаційного дискурсу, фазу, яка подолає обмеження євроцентризму своїх попередників. Зіставлення Ейзенштадта з Гантінгтоном – вочевидь найоригінальнішим та найсамостійнішим мислителем у гроні теоретиків модернізації – унаочнює усю революційність теоретичних новацій ізраїльського мислителя. Тоді як Гантінгтон коливається поміж конфліктними імперативами першої та другої фаз дослідницької програми модернізації, тобто є інтелектуально зануреним у дискурсі 1960-1980-х рр. з усіма його здобутками та обмеженнями, Ейзенштадт конструює аналітичний інструментарій для теоретиків XXI століття. Тому, зрештою, природно, що нова хвиля Ейзенштадтового теоретизування заслуговує на окремий розгляд та оцінку, а відтак, стане предметом моєї наступної розвідки.